

A debreceni m. kir. tudományegyetemen tartott emlékbeszédek

1. FÜZET

JÁSZI VIKTOR EMLÉKEZETE

A Tudományegyetem 1916. évi február hó 25. napján tartott közgyűlésén
elmondotta

TEGHZE GYULA

egyetemi ny. r. tanár

DEBRECEN, 1916.

Pesti Lloyd-Társulat nyomdája.

Mélyen tisztelt ünneplő Közönség!

Unnepre, gyászünnepre gyűltünk össze. Emlékét ünnepeljük annak a férfiúnak, ki, bár csak rövid ideig, fiatal egyetemünk egyik kiválósága, a magyar jogtudomány jeles képviselője volt, s kit az irigy sors gátolt abban, hogy folyton növekvő hírével egyetemünk fényét emelje, kiváló tehetségével tudományos intézetünket ismertté, nevéssé tegye.

Nagy veszteség halála egyetemünkre, melynek, mint fiatal intézménynek, tudományos arravalóságának elismeréséért még küzdenie kell, s melyet a kérlelhetetlen végzet Jászi Viktor halálával egy kipróbált erőttől, elismert tudóstól fosztott meg; de nagy veszteség halála a magyar tudományra is. Kis nemzet vagyunk, kik tudomány tekintetében nagyobb, fejlettebb népekkel alig versenyezhetünk; de meg a magyar tudós és tanár élete rövidebb is a külföldiénél: 16 évvel a német és angol, 20 évvel a francia tudós életénél.

A magyar tudós nem él, vagy ritkán él higiénikus életet. Mostoha ifjúsága, többnyire nehéz tanulóévei korán megakasztják teste erőteljes fejlődését; férfikorában elért pozíciójának szerfelett sokoldalról feltáruló tudományos, valamint társadalmi kötelmei kiszorolják szellemi tőkáját; teste, lelke idő előtt megöregszik, elveszt* ellenállóképességét.

Így veszítettük el Jászi Viktort is férfikora delén, oly korban, midőn még számos értékes és nagybecsű munkát alkothatott volna, akkor, midőn eljutva törekvésének végcéljára, az egyetemi katedrára' teljes nyugalommal szentelhette volna magát tudományos működésének.

Egy év, egy hosszú év telt el halála óta, de azért a veszteséget, mely elhunytával ért bennünket, épp oly mélyen érezzük, mint elköltözése pillanatában. Jászi Viktor elvesztése feletti fájdalomunk annál élénkebb, mert halála váratlanul ért bennünket; tudtuk, hogy beteg, de távolról sem sejtettük a közeli véget; túlkorán ragadta el őt körünkből a kegyetlen végzet: neve még ígéretként hangzott a

tudomány világában, tőle még oly sokat vártunk. Vigasztalást halála felett abban találhatunk, hogy csak teste költözött el; szelleme, tudományos működésének emléke közöttünk marad s örökké hirdetni fogja nevét. S tényleg az ember legszebb jutalma, hogy nem hiába élt, hogy munkájának eredményei túlélik s késő nemzedékek is megemlékeznek róla.

Érzem helyzetem nehézségét, midőn érdemei méltatását megkísérlem. Nem tudom, hogy gazdag egyénisége melyik oldalát tekintsem legnagyobbnak, legkiválóbbnak. Egyenes, törhetetlen jellemét emeljem-e ki, nemes, emberszerető szívét méltassam-e, avagy a tudós működését hangsúlyozzam? Minden irányban kiemelkedett: kiváló volt mint tudós, nagy volt mint férfi, de talán legnagyobb volt mint ember. Az egyén e körben emelkedik legmagasabbra.

Nagy értéket reprezentál a tudós működése: hisz anyagi és szellemi életünk legnagyobb áldásai tőle erednek; összes haladásunkat neki köszönhetjük. A férfi jelleme teszi a társadalmat erőssé, hatalmassá. De e tulajdonságok kiformalódásánál az én, az önzés is szerepet játszanak. Egyedül a szív érzelmeinek nyilvánulásában, egyedül ott, hol a cselekedetek rugója az önfeláldozás, tűnik el az egyén, hogy annál hatalmasabban lépjen helyébe a köz, az összesség. Csak az, ki önmagát odaadni képes, az, ki a közért áldozni kész, jelentkezik az emberiség számottevő tagjaként; csak az válik ki, mint értéket képviselő a többiek közül. Jászi Viktor pedig ilyen volt.

A ridegnek látszó külső, a zárkózott külszín alatt nemesen érző szív, odaadó készség lakozott. Az első benyomás, melyet az idegenre gyakorolt, talán nem volt kedvező. Ridegnek, tartózkodónak látszott, de akik őt ismerni tanulták, megszerették meleg szívét, sziporkázó szellemét, önzetlen jellemét. Kétségtelen, hogy tudatával bírt kiválóságának, érezte azt, hogy nem az átlagemberek masszájából van formálva, de önérzete jogosult is volt, mert úgy tudásban, mint erkölcsi tekintetben felülhaladta embertársait.

A szellemi élet egy nyilvánulása sem ment annyira a külső behatásoktól, mint a tudós működése. A költőt környezete inspirálja s annak megfelelőleg válik lírikussá, vagy nagy események behatása alatt epikussá, hősköltemények szerzőjévé. A festőt, a zeneszerzőt is a külső körülmények teszik monumentális művek alkotójává, illetve intim hangulatok tolmácsolójává. A tudós önmagából alkot: maga tűzi ki a megoldandó feladatot s maga választja a *megoldás* módját. Az egyéniség itt érvényesül legteljesebben.

De az egyén tudományos önállóságát hazánkban, legalább a jogászvilágban, még pár évtizeddel ezelőtt más körülmények is elő-

mozdították. A fiatal tudós munkálkodásában irányítást senkitől sem nyert, támogatásban senki részéről sem részesült, útmutatást sehol sem kapott. Magának kellett a kezdet nehézségével küzdeni, s feltalálni azt a teret, ahol tudása és törekvése leginkább érvényesülhetett. Látjuk ezt Jászi Viktornál is.

A kecskeméti jogakadémián 1893 őszén megüresedett a közjog-politika katedrája. A dunamelléki ref. egyházkerület a tanszéket dr. Jászi Viktorral töltötte be. Nem esetlegesség volt alkalmazása, ismeretes volt neve még egyetemi tanulmányaiból; hisz már itt ösztöndíj jutalmazta előmenetelét, s tanárai közül többen, így Vécsey Tamás is, állást foglaltak megválasztatása mellett, mi 1893-ban meg is történt. Állását 1894 február havában foglalta el.

Erre az időre esik a jogakadémiák, de különösen a kecskeméti jogakadémia válsága. A hallgatóság ijesztő módon visszafejlődött. Az 1895-96-ik tanévben az összes hallgatók létszáma nem haladta túl a 44-et. Ámbár a hallgatók számának csökkenése kétségkívül deprimálólág hat az előadó tanárra, másrészt sokkal intimebbé teszi a tanár és a hallgatók közötti viszonyt. A tanár megszűnik pusztán előadó, recitáló lenni, együtt dolgozik hallgatóival, folyton figyelemmel kíséri haladásukat, érdeklődik előmenetelük iránt, igyekszik tudásuk hézagait pótolni, ismereteiket kiegészíteni.

Ennek a helyzetnek hatását megtaláljuk Jászi egész tanári működésében. Az érintkezés a tanár és tanítvány között a tudomány szempontjából ritkán oly közvetlen, mint nála. Eltekintve megkapó előadásától, igyekszik hallgatóit tárgyába belemélyíteni, érdeklődésüket ébren tartani; arra készítette őket, hogy előadásait ne csak hallgassák, hanem az anyagot vele együtt dolgozzák át. Az együttműködés annál eredményesebb lehetett, amennyiben Kecskeméten a kötelező colloquiumok rendszere állott fenn s így a tanár egy évben többször is meggyőződhetett hallgatói előmeneteléről.

A tárgyát kiváló szeretettel kultiváló, fényes előadásokat produkáló tanárt hallgatói szerették is. Előadásai mind látogatottabbak lettek. Növekedett az akadémia hallgatóinak létszáma is, úgy hogy midőn az 1902. év őszén Kecskemétről Debrecenbe távozott a hallgatók száma már négyszerese volt a réginek. A fiatal tanári karnak, de főleg Jászinak, nagy érdeme volt e szaporodásban.

Egy nagyobb akadémiára, Debrecenbe, kerülve hatása hallgatóira növekedett, szaporodtak tanítványai, követői. De növekedett tevékenységi köre is. Alkalma nyílt tehetségét tágabb téren érvényesíteni. A főiskolán kívül tanított a Községi közigazgatási tanfolyamon, előadásos-

kat tartott a Szabad iskolán, résztvett a munkások mozgalmaiban, szerepelt a közéletben. Üdvös ténykedése mindenütt érvényesült.

Nézzük mindenekelőtt tudományos működését. Műveit bírálni nem óhajtom. Mint nem szakember művei megítélésére magamat hivatottnak nem is érzem: a bírálatot különben illetékeőbb faktorok már elvégezték. Én csak munkássága fejlődését, tudományos egyénisége kialakulását kívánom vázolni.

Jászi tudományos tevékenysége az államtudományok körén belül mozgott. Munkálkodását vizsgálva, három korszakot különböztethetünk meg benne. Első művei közjogi tartalmúak. A tételes jog intézkedéseit boncolgatja ő itt éles elmével, szigorú jogászai gondolkodással. A második csoportba azok a művei tartoznak, melyekben a társadalmi jelenségek mélyére hatol s a társadalomban fellépő folyamatok vizsgálásával foglalkozik; míg az utolsó csoportba azok a munkái sorozhatók, melyek a leszűrődött tanulságok alkalmazását foglalják magukban. Ide közigazgatási jogi munkája tartozik.

Boncolgató értelme, analizáló, kritikai szelleme arra készítette, hogy elsősorban kétes vagy vitatott kérdéseket tegyen vizsgálata tárgyává. Mindenekelőtt az ellenmondásokat akarta tudományából kiküszöbölni, a kételyeket tisztázni. Csak midőn ezek tekintetében megállapodásra jutott, alkotott magának egységes, harmonikus, ellenmondás nélküli képet az egészről, s kezdett rendszere kifejtésébe, részletes előadásba.

Előadási módja különösen első műveiben túlságosan tömör. A kapcsolatot a gondolat egyes fázisai között oly magától értetődőnek, a folyamatot, melyen ő az eredményre jutott, oly természetesnek véli, hogy azokat feleslegesnek tartja előadásában közölni. Az olvasónak kell azután a hiányzó láncszemeket beilleszteni, azokat pótolni, mi a mű olvasását jelentékenyen megnehezíti. A szakembernek, a rendszeres gondolkodónak írt ő, nem a felületes olvasónak, a laikusnak. Későbbi műveinél e hiány kevésbé észrevehető, sőt egyes értekezéseiben, mint pl. a *Cloture és obstrukcio* című tanulmányában, határozottan lendülettel ír.

I.

Első tudományos munkája habilitációs dolgozata: *Tanulmányok a magyar-horvát közjogi viszony köréből* (1897).

A tárgy megválasztása a magyar közjog tanárára nézve teljesen indokolt volt. Az állami közösség gondolata Horvátországban idővel háttérbe szorult. Míg 1848 előtt tulajdonképp a magyar királyság kiegészítő, annak integráns része volt, addig a szabadságharc leverése után az önálló államiság gondolata Horvátországban mindinkább előtérbe lépett. Ennek megfelelőleg az újabb egyesülés – 1867 – után a viszonyt Magyarországgal szemben szerződéses-

nek, a kapcsolatot Magyarországgal szövetséges államinak, legfeljebb uniónak tekintették s az 1868: XXX. t.-c.-et ily értelemben magyarázták. E felfogásnak adnak Biedermann, Egersdorfer, főként azonban Pliverió kifejezést. E tan ellen foglal Jászi állást említett tanulmányában.

Itt mindenekelőtt a viszony alapját alkotó törvény vizsgálatába fog s a horvát írókkal, különösen Pliveriócsel szemben, kimutatja, hogy az 1868: XXX. t.-c. nem – mint ők állítják – két állam, Magyarország és Horvátország közötti szerződés, hanem törvény, s miben sem különbözik a többi magyar törvénytől. Kifejti, hogy a szerződés látszatát a törvény megalkotásának előzményei idézik elő, amennyiben a megalkotását kísérő mellékkörülmények oly látszatot kölcsönöznek a törvénynek, mintha az egyezményes úton jött volna létre. Ez azonban csak látszat, amennyiben a dolog úgy áll, hogy csak tartalma állapított meg egyezmény útján. Épp úgy egyezkedhet azonban az országgyűlés egy hatalmas iparvállalattal vagy bankkal, anélkül, hogy a törvénybe öntött eredmény ezáltal mássá válna, mint önálló törvényhozó aktusává az államnak. Ez az eset az 1868. t.-c, a magyar-horvát viszony szabályozásánál is. Törvény ez, bár tartalma egyezmény útján állapított meg, tehát ú. n. egyezményes törvény.

Ennek megfelelő az egyezmény megváltoztatásának módja is. A 70. §-ban a megváltoztatására nézve megállapított eljárás nem új szerződés-kötés, hanem speciális módon létrejött törvényalkotás. A 70. §-ban egyenesen új hatáskör és új törvényhozói, vagyis jogalkotó szerv létesítése foglaltatik. A király és a közös országgyűlés lemondottak eddig bírt törvényhozói jogkörükről, egy új jogalkotó szerv létesített: a közös országgyűlés, horvát országgyűlés és a király együtt, s ennek hatáskörébe utaltatott az egyezményes törvényhozás.

Mielőtt az 1868: XXX. t.-c. kapcsán a viszony tartalmát fejtegetné, tárgyalja a Magyarország és Horvátország közötti viszony jellegét vagyis az államközösség kérdését.

Nem szövetséges állami alakulattal állunk itt szemközt – mondja – hanem egy állammal. A magyar korona összes országai egy egységes államot alkotnak. Csakhogy ezen állam szervezete – folytatja – nem minden tevékenységi körében egységes: az állam némely anyagi felségjog terén egyik alkotó része, Horvátország, számára külön szervezetet állít fel s ennyiben e tereken az állami egységes szervezet nem érvényesül. Az 1868: XXX. t.-c. terminológiája már most az egységes szervezetre az állami közösség. Bizonyos tárgyakra nézve megvan az állami közösség, másokra nézve nincs meg; anélkül azonban, hogy az országok az utóbbiakra nézve is ne alkotnának egy államot.

Az állami közösségnek megfelelőleg egységes a királyi szerv, egy aktussal történik a koronázás. E g y az állampolgárság is.

De megvan az egység a szervezet tekintetében is. Ami az országgyűlést illeti, úgy az egyezményes törvényhozás nem gondolt egy külön, egyedül a (horvát-magyar) közös ügyekben kompetens törvényhozó szerv alkotására, hanem a meglévő szervezeten és hatáskörön tett direkt és indirekt módosítást, s változtatta meg az egyezmény szellemének megfelelőleg elnevezését, „közös ország-

gyűlésnek” nevezvén el azt. A differenciált működés annak szervei egységére vissza nem hat. Mindazon szabályok, melyek az országgyűlés alakulására, szervezetére, működésére vonatkoznak, megkülönböztetés nélkül kiterjednek a horvát tagokra is.

Az egységes államiság mellett szól a központi kormány jellege is. E tekintetben kifejti, hogy hatásköri konfliktusok a központi és horvát autonóm kormány között az első fölérendeltségének megállapítása által oldatnak meg, ami a magyar-horvát közösség állami, nem pedig nemzetközi jellegét bizonyítja. A végrehajtó hatalmat a Horvát-Szlavon-Dalmát országokban is a központi kormány a saját közegei útján gyakorolja, nem pedig a „szövetséges államok” útján, mint annak Pliverió theoriája értelmében lenni kellene.

Kérdi végül: elfogadható-e az a felfogás, hogy külön közös és külön magyar kormány, külön közös és külön magyar miniszterek vannak s különböztetendők meg? Ha itt egy közös szerv kreáltatott volna, – mondja – ennek hatáskörét Magyarországra nézve is meg kellett volna állapítani, már pedig a 43. § intézkedése csak azt mondja, hogy a közös ügyekben a Budapesten székelő központi kormány gyakorolja a végrehajtást Horvát-Szlavon-Dalmát országokban is. Magyarországon a Magyar állam minisztériuma ezen túl is megmaradt teljes hatáskörében, csak Horvátországra változott e minisztérium jogállása s kellett azt a novellaként jelentkező egyezményben szabályozni. A 43. §-ban a központi kormányra s nem az egyes szakminiszterekre bizza a közös ügyekre nézve a végrehajtást Horvátországon, ennél fogva a minisztérium egyes tagjainak közös és nem közös miniszterként való megkülönböztetése jogi értelemmel nem bír s így ez alapon szorosan magyar és közös minisztérium között megkülönböztetést tenni nem lehet. A „közös” kifejezés – mely ezekre nézve használtatik – csak azt jelenti, hogy az összállam szervei ezek.

Pliverió az 1868: XXX. t. c s egyéb egyezményes törvények által megállapított pénzügyi rendezést is úgy fogja fel, hogy a pénzügyek alapját és súlypontját egészen a „tagállamokra” helyezi s ez alapon konstruál azután szövetségi pénzügyet, egészen az Ausztria és Magyarország közti közös pénzügyek mintájára. Kétségtelen, – mondja Jászi – hogy a költségvetés megállapítása annyiban közös ügy, amennyiben közös ügyekre vonatkozik; ez azonban nem foglalja magában azt, hogy a közös országgyűlés hatásköre csak a közös ügyek költségvetésére vonatkozó törvény hozatalára terjedne ki, vagy egyáltalában, hogy a törvény ilyen külön közös budgetet, külön közösügyi budgettörvényt akart volna rendszeresíteni. A költségvetési törvényt a magyar korona összes országaira egységesen a közös országgyűlés hozza. Mint ahogy a magyar állam költségvetésében vannak rovatok, melyeket nem kizárólag a magyar országgyűlés állapított meg, hanem a delegációk, s ezeket illeszti az be a költségvetés egészébe, anélkül, hogy azért azt mondhatnánk, hogy a költségvetés meg vagy meg nem szavazása nem a magyar országgyűlést illeti, épp úgy hasonló jellegűnek kell tekinteni azt a fejezetet, mely a Horvát-Szlavonországnak kijáró összegről szól s melyet az 1868:

XXX. t. c, illetve a későbbi egyezményes törvények rendelete folytán vesz fel a közös országgyűlés anélkül, hogy ez megszűnnék a magyar állam budgetjének alkatrésze lenni. E pénzügyi egyezmények egyebeknek nem tekinthetők, mint az állami budget tartalma bizonyos irányban való szabályozásának.

Nagy szerepet játszik Pliveric pénzügyi elméletében a közös kincstár fogalma. Magyarországnak azonban a közöstől külön kincstára nincs. Csakis a magyar koronának egy és ugyanazon államot képező országai, mint egységes alany érthetők pénzügyi szempontból a közös kincstár alatt. Ezért kellett kiemelni, hogy Horvát-Szlavon országok összes bevételei 55%-a ide, a közös költségek fedezésére, szolgáltatandó be. Ha volna külön magyar kincstár, szólni kellett volna arról is, hogy e magyar kincstár hogyan dotálja a közös kincstárt. Erről azonban az egész törvényben szó nincs. Horvátországnak külön kincstára nincs: csak horvát-szlavón országos pénztár van.

Szól azután a külügy- és hadügyről, mint Magyarországot és Horvátországot érintő közös ügyekről.

v Jászi fejtegetései által ezek után tisztázottnak látjuk Horvátországnak Magyarországhoz való viszonyát. Egységes állammal állunk szemközt, melynek keretén belül Horvátország széleskörű autonómiával bír.

Munkája megfelelő elismerésben részesült is. Egyik tanár-bírálója, Lechner Ágost, következőleg nyilatkozik róla: „A felvetett egyes kérdések beható és éleseszü vizsgálata, tudományos felfogása, szerző szigorú logikája, melyekkel, nézetem szerint, csakugyan sikerül is neki Pliveric állításait többnyire megcáfolni, annál nagyobbra becsülendő, mert e műve első nagyobb enemű kísérlet irodalmunkban; amiért nem átallok kimondani, hogy könyve némely fogyatékoságadacára közjogi irodalmunkra nézve valóságos nyereséget képez”.

A *Tanulmányok* az egész horvát-magyar viszonyra vonatkozó összes joganyagot nem tárgyalják. Szerző – mint azt munkája előszavában ki is fejté – nem rendszeres munkát kívánt itt adni, hanem csak a vitás és kevésbé tárgyalt kérdések tisztázásához akart némely szempont felállításával hozzájárulni.

Habár csak vázlatosan, az egész horvát-magyar viszonyt a *Magyar Jogi Lexikon* IV. kötetében tárgyalta.

Magyarország részei között vitás még Fiume helyzete is. Jászi e kérdéssel a *Huszdik század* 1900-iki évfolyamában foglalkozott.

Fiume közjogi jogállása s ennek megfelelőleg követküdési joga tekintetében kifejti, hogy az 1868: XXX. t.c. 66. §-a határozza meg Horvát-Szlavon-Dalmát országok területét s itt nemcsak hogy Fiume nem sorolatik fel azon területszerek között, melyek Horvát-Szlavon-Dalmát országok területét kiteszik, hanem azok közül *expressis verbis* ki is vétetik. Ennélfogva Fiume és kerülete épp az 1868: XXX. t.-c. alapján Horvát-Szlavon országok autonóm életének és szervezetének részesévé sem tehető. Mindezek alapján kétségtelen, hogy Horvát-Szlavon-Dalmát országok országgyűlési választási rendjéről szóló 1888. szeptember 29-iki autonóm törvény azon

rendelkezése (2. §), hogy a horvátországi 90 választókerületből 2 Fiume városára és kerületére esik, az 1868: XXX. egyezményes törvénybe ütközik. De ha a (horvát) autonóm törvénybe jutott is Fiume képviselőküldési jogának a megállapítása, az se lehet jogalap Fiume számára a Zágrábba való képviselőküldésre, és nem mentené fel a központi kormányt azon kötelessége alól, hogy Fiumében a zágrábi országgyűlésre való képviselőválasztást megakadályozza.

Az 1868: XXX. t.-c. külön testnek nevezi Fiumét s külön autonómiát biztosít számára; ennek megállapítását azután a három faktor egyetértő megállapodására bízta, tehát ezen autonómia körének, szervezetének megállapítására mérvadó befolyást enged Horvátországnak is; annak végleges megállapítását ennek beleegyezésétől függővé teszi.

Bizonyára feltűnő dolog, – mondja Jászi – hogy ha a törvény szerint Fiume Horvátországhoz nem tartozik, sőt eszmemenete szerint a véglegesen rendezett fiumei autonómiában se szerepeljen Horvátország, az autonómia végleges szabályozásában Horvátországnak mégis döntő szerep biztosítatik. Ennek magyarázatát szerinte az 1868: XXX. t.-c. megalkotásának történeti előzményében látjuk, amennyiben ekkor Fiume hovátartozandósága tekintetében megállapodni nem tudtak, s így lett a három faktor megegyezése kimondva.

Ami a *separatum corpus* kifejezést illeti, úgy az pusztá hasonlat.

Fiume autonómiája különben „csak azon tárgyakra vonatkozik, melyekre nézve az 1868: XXX. t.-c. szerint Horvátországnak is külön autonómiája, külön törvényhozása és kormányzata van”.

Ha már most az eddigieket összefoglaljuk, – mondja – a következő főbb eredményeket kapjuk:

Fiume a magyar állam alkatrésze, anélkül, hogy Horvátországhoz tartoznék, ennélfogva az u. n. magyar-horvát közös ügyekben egyszerűen mint az állam egyéb, külön állással nem bíró alkateleme szerepel s ami legfőbb, reá nézve a közös országgyűlés törvényhozói s a központi kormány kormányzati illetékessége fennáll. Azon ügyek körére azonban, melyekre Horvátországnak is autonómiája van, Fiume helyzete véglegesen megállapítva nincs, s az oly faktorok egyetértő megállapodásától van függővé téve, melyek a közel jövőben egyetértésre e tekintetben jutni nem is fognak. Ha egyetértés nem jönne létre, úgy vissza kellene menni az 1848: XXVII t.-c.-re. 1869-ben egyetértő megállapodás jött létre egy provizórium iránt.

A provizórium jogalapját ő különben a három faktor beleegyezésében találja, amint azt az 1868: XXX. t.-c. 66. §-a is kívánja. A Tisza által hangsúlyozott végleges és ideiglenes rendezés közötti különbség szerinte nincs meg. A törvény ezt a megkülönböztetést, mely meg se tehető, nem is teszi meg. De még jóval fontosabb argumentum azon felfogás ellen, hogy a magyar, illetve a két országgyűlés felhatalmazása lenne erre a jogalap, az a tény, hogy a provizórium folytán magyar állami törvények nem alkalmaztattak Fiuméra, hogy érvényes törvények helyeztetnek hatályon kívül királyi vagy kormányrendelettel anélkül, hogy ezen rendeletek érvénye ez alapon megtámadtatott volna. Pedig mindez megtörténik,

ha azon rendeletek jogszerűség tekintetében pusztán a magyar képviselőháznak vagy ennek és a horvát országgyűlésnek felhatalmazásán alapulnának.

Ámde a három faktor megegyezett az iránt, hogy Fiumét átadják kormányzás végett a magyar kormánynak. Ezzel törvényes felhatalmazást kapott a kormány arra, hogy Fiumét úgy szervezze, oly szabályokkal lássa el s úgy igazgassa a kérdéses ügyekben, mint azt legjobbnak látja. Míg tehát e három faktor mást nem határoz, a magyar kormány e törvényes felhatalmazása a provizórium iránt változatlan marad, módosulást nem szenvedhet.

Azt a kérdést vizsgálja azután: mit értünk azon felhatalmazás alatt, melyet a kormánya három faktortól Fiume igazgatására vonatkozólag kapott?

Itt két főkérdésre adandó válasz:

1. A magyar kormánynak adatott-e át Fiume, s nem a törvényhozásnak is?

2. Ha csak a kormánynak adatott át, a kormány joga csak az akkor Fiumében érvényben levő jogrendszer érintetlenül hagyásával való kormányzásra terjedett-e ki, vagy egyszersem abban felhatalmazás foglaltatott-e arra is, hogy Fiumére nézve tetszése szerint jogszabályokat alkothasson, az eddigieket megváltoztathassa azon ügyek körében, melyekre a provizórium vonatkozik?

Ami az első kérdést illeti, úgy megjegyzi, hogy e tekintetben nehéz pontos jogi eredményre jutni. Ideiglenes intézkedésről lévén szó, nem tartották szükségesnek a hatásköröket szigorúan körülírni, arról gondoskodni, hogy a törvényhozási hatáskört valamely törvényhozó szervre bízzák. A kormánynak is eleinte csak szoroson igazgatási hatáskört tulajdonítottak. A helyzet csak 1880 óta változik, amennyiben azóta a kormány a magyarországi törvényeket itt külön rendelettel lépteti életbe.

Jászi azt tartja, hogy a hármas faktor megegyezése szerint Fiume csak a kormánynak, de nem egyszersem az országgyűlésnek adatott át a provizóriumban s így külön hatósága az országgyűlésnek, mint törvényhozó szervnek, Fiumére a provizórium körében nincsen. De másrészt azt tartja, hogy a kormánynak igazgatás végett való átadás alatt nem lehet pusztán adminisztratív teendők ellátására való felhatalmazást érteni, hanem a szabályalkotás és változtatás jogának megadását is, különösen miután rendes törvényhozási fórumnak Fiume e provizóriumban alárendelve nem lett, s miután e körbe vágó s Fiumében eddig fenállott belügyi, igazságügyi stb. szabályok is kormány vagy legfeljebb fejedelmi rendeleteken alapultak. Midőn tehát a kormány valamely törvényt Fiumében külön rendelettel életbe léptet, erre őt nem az illető törvénynek fiumei §-a jogosítja, hanem a provizóriumban e három faktortól nyert felhatalmazása. E fiumei § a kormányt csak utasítja, de fel nem hatalmazza. A törvény Fiumére csak is a kormány által rendeletileg történt életbeléptetés alapján hatályos.

Felmerül már most a statútum kérdése, melynél úgy látszik, hogy e szabályok megváltoztatása csak a fiumeiek beleegyezésével

történhetik meg. Az 1872 ápr. hó 27-én 1589 B. M. sz. a. jóváhagyott szabályzat 124. §-ában nevezetesen kimondja: „A jelen statútum csak Fiume szabadváros és kerülete közreműködésével alakítható át vagy módosítható”. Ezen hatáskör-elidegenítéssel a kormány azonban túllépte hatáskörét, mely számára a provizóriumban biztosítva lett. Tartalmát a provizóriumnak a kormány nem változtathatja meg. Ígéret ez, melynek nem jogi, hanem csak etikai jellege van.

Másik nagyszabású közjogi tanulmánya: *A Pragmatica Sanctio és a házi törvények* című értekezése, mely a *Magyar Jogászegyleti értekezések* XXV. kötetében jelent meg.

Ferenc Ferdinánd főherceg morgantikus házassága szükségessé tette a trónutódlás kérdésének tisztázását. E kérdés tekintetében az országgyűlés hosszasan tárgyalt, de tudományos körökben is élénk vita indult meg e tárgy fölött. A Magyar Jogászegylet vitát rendezett e kérdésben, melyben hazánk legnevesebb közjogi írói és tudósai vettek részt. Itt szólalt fel Jászi Viktor is.

Ez értekezésében mindenekelőtt a trónra hivatottban megkívánt feltételek megállapítására törekszik s e tekintetben különösen a feltételként felállított *legitimus successor* és az *archidux* kifejezések meghatározását kísérli meg. A *legitimus successor* kifejezést ő a „törvényes soron levő” szavakkal fordítja s így azt tartja, hogy „habár az illető a három ág valamelyikéből leszármazó is, de nincsen soron s úgy venné át, erőszakkal az uralkodást, az nem lenne *legitimus successor*; épp így, ha a törvényesen soron levő foglalja 'el a trónt az uralkodó életében: az sem *legitimus successor*. „ Felveti azután a kérdést: „miben legyen az illető legitim successora a császárok és királyoknak?” A törvény e kérdésre megadja a felvilágosítást, mikor a *successor* mellé hozzáteszi *utriusque Sexus Austriae Archiduces*. Azoknak adja meg tehát törvényünk a trónutódlást, kik azon három, a törvényben említett, császárnak törvényszerinti utódjai az ausztriai főhercegségben, vagyis más szóval „mindkét nembeli főhercegi utódjainak”.

Az *Archidux Austriae* már most kétfélet jelenthet. Jelentheti az *Archidux* címet, de jelentheti az uralkodót is, az ausztriai uralkodó főherceget. Következményeiben és e törvény egyéb szabályaival kombinálva e kitétel azt foglalja magában, hogy *successor*, az ausztriai birtokban *successor*, legyen. Nemcsak *ratio legis*, a *foeminae successio* behozatalának indoka, nemcsak az öröklési sorrendnek ugyanazonossága okadatulja ezt, hanem a törvény többször ismételt szabálya mondja, hogy ugyanannak kell lenni a királynak, aki az osztrák birtokokban is *successor*.

A „római katolikus” vallást mint követelmény felállítását a nőági successió behozatala tette szükségessé. A nőág successiójával tartottak ugyanis attól, hogy valamelyik nő protestánszhoz mehetvén férjhez, protestáns ág keletkezik s így gondoskodni kellett a katolikus vallásban való megmaradása biztosításáról, amire míg csak fiági öröklésről volt szó, a Habsburg hithűség mellett szükség nem volt.

Ennélfogva az egész szabályozás következőleg értendő: átruházott az utódlás joga azokra, akik az ott említett három császár és

király valamelyikének leszármazói és jogszerű, római katolikus vallású, utódjai az osztrák főhercegségben, akár férfiak, akár nők legyenek is, és akik az osztrák örökös országokat és tartományokat feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul, egymással és együtt bírják egyetemben Magyarországgal.

Áttér azután annak vizsgálatára, hogy az 1723: II. t.-c. s a házi törvények között minő vonatkozások vannak. Az egyenrangú házasságok követelményének kérdése ez.

A Ferenc Ferdinánd főherceg házassága körüli vitában a képviselőházban az a felfogás alakult ki, hogy az ú. n. házitörvények semmi tekintetben és módon nem jogforrások a mi közjogunkban. Ennélfogva az egyenrangú házasság kívánalma nem is a házi törvényből vezettetik le, hanem másból.

Az egyik felfogás szerint szokásjog alapján elfogadott elv nálunk, hogy az uralkodóházban egyenrangú és morganatikus házasságokat ismerünk. A másik (Szilágyi-féle) felfogás az, hogy az 1723-i törvények teljesen ugyanazon trónöröklési kellékeket és ismérveket akarták és foglalják is magukban, mint az osztrák szabály, ennélfogva az említett kifejezéseket oly értelemben kell venni, amely egyezik az osztrák renddel.

Vizsgálja ennek folytán azt a kérdést: vajjon csakugyan megállapítja-e a magyar törvény az egyenrangú házasság követelményét? És itt arra a megállapodásra jut, hogy a törvény szerkesztői csak arra törekedtek, hogy a törvényben foglalt szabályozás az osztrákkal konformis legyen s így vagy nem tudtak arról, hogy az osztrákoknál egyenrangú házasságot kívánnak, vagy pedig a kérdést a maguk részéről, a maguk törvényében szabályozni nem akarták.

Nézi azután a trónörökösödési szabályokat és ezek vizsgálatánál arra a meggyőződésre jut, hogy az uralkodóházban csak a fejedelmi családok, a *hoher Adel*, tagjaival köthető egyenrangú házasság intézménye és követelménye 1723-ban elfogadva sem nem volt, sem pedig akkor már hosszú gyakorlaton és szokáson nem alapult; ok és szükség nem lévén rá, az egyenrangú házasság követelése jogszabállyá sem sűrűsödött.

Azonban – mint mondja – még mindég kérdés marad az, hogy ha a *matrimonium legitimum*-ból származás, az *eheliche Leibeserben* nem is jelentenek a mai értelemben vett egyenrangú házasságból születést, vajjon azok csak tisztán s kizárólag kánonjogi értelemben megkötött s érvényes házasságot fejeztek-e ki, vagy valami mást?

E szempontból a morganatikus házasságot és a *Missehet* vizsgálja, s e tekintetben a következő jogi állapotot találja: birodalmilag meg van állapítva, hogy van *Missheirath* és pedig csak a hoher Adelnél; *unstreitig* notorikus *Missheirath* csak egy *Reichsfürst* vagy egy valóságos *Reichsgrafnak* polgári vagy parasztosztályhoz tartozó személlyel kötött házassága. Már nem minden egyenlőtlen házasság *Missheirath*. A császár ugyan az 1742-i kapituláció után is adhatott rangemelést s így successió képességét oly *Missheirathból* származót takr a, akik nem voltak notorikus *Missheirathok*. Minthogy azonban

a notorikus *Missheirathok* fogalma tisztázva nem lett, tartották magukat a régi állapothoz, vagyis minden *Missheirathra* alkalmazták a kapituláció tételét, hogy t. i. a császár azokat nem korrigálhatja.

Ha már most ez alapon nézzük a Habsburgház családi törvényeit 1723-ig, akkor azt látjuk, hogy azokban semmi külön rendelkezés a *Missheirathok* tekintetében nem volt. Midőn tehát a Habsburg családi szabályok mindég és mindenütt *legitimum matrimonium*-ot említenek, ott azért a notorikus *Missheirath* fogalma kiküszöbölve még nem volt, az *legitimum matrimonium*-nak nem tekintett, vagyis a Habsburg házra nézve 1723-ban úgy állott a dolog, hogy ott az öröklési szabályok törvényes házasságból születést kívántak; emellett ugyanott érvényben volt, hogy morganatikus házasságok is köthetők, vagyis oly házasságok, amelyekből születendő gyermekek az előre megállapított szerződés alapján a successioból kizáratnak, az öröklésre kerülők sorából kiesnek. Midőn törvényeink már most a *successores* és *Archidux* kifejezést használták, evvel csak azt akarták jelezni, hogy nekik *successor Archidux Austriae* kellett királynak. Vagyis nem törődtek azzal, *Missheirath*-ból-e vagy nem, morganatikusból vagy nem születik-e, azt nem szabályozták, csak arra ügyeltek, hogy successor legyen Ausztriában.

Az 1723-iki törvénynek oly magyarázatát ennél fogva, mely szerint egyrészt minden a trónöröklésnél szóbjáphető kérdés benne szabályozva volna, másrészt, hogy benne így a morganatikus és *Missehe* is meg volna állapítva, azok 1723-iki értelme szerint nem fogadja el. Az egész 1723-iki törvényalkotás arra utal, hogy maga a törvény mindent nem szabályozott, nem is akart szabályozni, hanem hivatkozott némely más szabályzatra s azt egyszerűen magáévá tette.

Ami a másik kérdést, az elsőszülöttségi sorrendet illeti, e tekintetben Jászi arra az álláspontra helyezkedik, hogy ez ugyanaz, mint amelyet a király egyéb országaiban megállapított. Az *inseparabiliter, habitaque in gradum aequalitate, ejusdem lineae praerogative masculorum ratione* kitételeket ő „... az izek (vagy fokozatok) egyenlősége esetén (egyenlőségében), ugyanazon ágban levő férfiak előjogának figyelembevételével” értelemben veszi s ezt úgy érti, hogy a férfiak elsőbbsége a succedálásban csak az izek egyenlősége esetén áll be ugyanazon főág körében is. Ami pedig a nyilvánvaló gyakorlattal és köztudattal teljesen ellentétben áll, amennyiben a közfelfogás az, hogy míg a főágban férfiak vannak, azok mindég megelőzik a nőket. Ez elvet azonban» hogy a fiági férfileszármazók mindég megelőzik a nőági mindenféle leszármazókat, kombinálni kell az 1713-iki deklarációban, valamint az 1723:11. t.-cikkben megállapított azon szabállyal, hogy először Károly egész ága, tehát férfi és női maradéka mind succédai, ezek kihalása után József stb. így jön ki, hogy Károly főágán belül, ha egyszer férfiágra tértek – mint ez Mária Terézia után megtörtént – a férfiági férfileszármazók mind megelőzik a nőket.

A mi öröklési törvényünk – mondja tehát – eszerint két pontban hivatkozik idegen jogra: a *successor Archidux* minőségének megállapításánál és az elsőszülöttségi sorrendnél. Míg azonban azt

elsőnél azon idegen jogot meg nem köti, magáévá nem teszi, vagyis 15 nem *incorporativ* utalást végez s így ez – amint kifejezi – rajtakívül álló, mozgó eleme a szabályozásnak, addig a másíknál, midőn az elsőszülöttségi sorrendet nem maga fejt ki, hanem hivatkozik az osztrákra s azt magáévá teszi s így itt *i n c o r p o r a t i v e* utal, azt a tartalmat a törvény alkatelemévé teszi, (úgy hogy) annak megváltoztatása reánk való kihatásában csak törvényünk megváltoztatásával történhetik.

Hiánynak tartja itt, hogy a házi törvényeknek azon ide bejátszó mozgó, vagyis tőlünk függetlenül módosítható, eleme meg nem ismeretik annak hiteles közlésével, hogy e szabályok módosításának mi a legális formája.

Utolsó közjogi munkája debreceni székfoglaló értekezése: *A főudvarnagyi hivatal bíraskodása a kir. ház tagjai felett* (1903).

Kimutatja e műben, hogy csak az ítélet végrehajtása van az udvarnagyi hivatalra bízva, a bíraskodás kérdése – az új perrendtartás hallgatván róla – rendezve nincs. Csak a szokásjog állapította meg ez ügyekre nézve a főudvarnagyi hivatal illetékességét. Büntetőjogi felelősség tekintetében a királyi ház tagjai kiváltságot nem élveznek s a rendes büntető hatóságoknak és bíróságoknak vannak alávetve.

Az eddig felsorolt munkák a magyar közjognak csak részletkérdésével foglalkoztak. Ennek ellenére egész közjogi felfogásáról képet alkothatunk magunknak. Az adatokat ehhez abból a bírálatból vehetjük, melyet két magyar közjog: Kmety Károly: *A magyar közjog kézikönyve* (1900) és Balogh Arthur: *A magyar államjog alaptanai* (1901) című művei felett a *Huszedik Század* IV. kötetében (1901) írt.

Mint az előadottakból látszik, Jászi közjogunk legvitásabb kérdését boncolgatta, tette tanulmánya tárgyává. A megállapodások, melyekhez jut, a magyar közjog szilárd, elfogadott tételeinek tekinthetők.

II.

Áttérünk most Jászi politikai, illetve szociológiai munkáinak méltatására.

Első műve e téren politikai jellegű; a *Cloture és obstrukció cz.*

Szabadelvű felfogása, valamint a meggyőződés erősségének, az akarat határozottságának tisztelete nyer ez értekezésében kifejezést.

E jelenségeknek – cloture és obstrukciónak – a parlamentarizmus alap gondolatához való viszonyát igyekszik mindenekelőtt megállapítani. E tekintetben reáutal a tanácskozásoknak – főként a jövőre való – hatására. Fontosságot tulajdonít a reáhatás tekintetében az ismétléseknek, különösen az érzelmekekre vonatkozólag. Ebből azután a viták korlátozása ellen von következtetéseket, mit megerősít azzal, hogy reáutal a többség konvencionális jellegére, mely pusztán jogi segédeszköz s épp azért kiemeli, hogy nemcsak akaratkijelentés irányának (az igen- vagy nemnek), hanem az akarat erejének is

szerepelni kell a reális erőviszonyok helyes megállapításánál: mi a vitatkozás, az agitálás folyamatában nyer kifejezést.

Ha a többségben a számbeli túlsúly mellett az elhatározás szilárdságának a kisebbségével felérő ereje megvan, valóságos élő erő, túlnyomó erő áll szemben a kisebbség támadó erejével. Ha azonban a többség véleményének ereje nem oly nagy, a valóságban meglevő nagyobb intenzitású erőirány fog a kapitulációnál, vagy a két irány eredője a kompromisszummal, kifejezésre jutni.

Ha már most ebből arra következtetünk, hogy az ú. n. obstrukciónak teljes kizárása, valamint a parlament mechanikus pontosságú funkcionálásának cloture által való biztosítása nem felel meg a parlamenti működés belső természetének, úgy másrészt kétségtelen, hogy bizonyos határok állapíthatók meg mind az obstrukció, mind a cloture megengedhetősége szempontjából. Olyan obstrukció tehát, a parlamenti határozathozatal olyan megakasztása, mely nem jár erőkifejtéssel, nem igényli a támadó önfeláldozását, híjjával van ama nagy elvi alapoknak és igazságoknak, amelyeken a parlamenti szólásszabadság és a kisebbség érvényesülésének nagy érdekei nyugszanak.

Az indemnitásra, appropriációra és újoncmegajánlásra vonatkozólag kiemeli, hogy e kérdések önmagukban véve sem alkalmas és helyes tárgyai az igazolható obstrukciónak. Az állami élet feltételeinek alkotmányos biztosítását – amennyiben nem a fennálló államrend a támadás tárgya – a pártok mérkőzésének küzdőterén kívül kell hagyni. Ezek a tárgyak nem a kisebbség érvényesülésének eszközei, hanem az országgyűlésé a végrehajtó hatalommal szemben.

A határidőhöz kötött tárgyak (budget, véderőtörvények stb.) oly érdemleges kérdések, hogy az értök folyó küzdelemnek cloture-rel való korlátozása igen aggályos. Másrészt határidős természetük igazolhatatlan obstrukcióra ád alkalmat. A megoldás itt csak az lehet, hogy a fennálló törvényes állapot, az érdemben való döntésig, provizóriummal biztosítsák, s e provizórium helyeztessék a cloture védelme alá. A budget provizóriuma az indemnitás. Az indemnitásjavaslatot ne legyen lehetséges megobstruálni.

Elvi alapokon tehát a következő eredményre jut:

1. technikai obstrukció lehetetlenné teendő;
2. indemnitásnál, továbbá határidőhöz kötött javaslatok mellett az eddigi állapotokat fentartó „tárgyalási provizórium” iránti javaslatoknál és az évi újoncmegajánlási javaslatnál: cloture;
3. minden más tárgyra nézve a teljes vitatkozási és tárgyalási szabadság.

Szociológiai munkái közé tartozik még *A kollektív lélekről* írt, a *Huszadik Század X.* kötetében (1904) megjelent értekezése is.

Itt mindenképp a kollektív pszichológiai jelenségekre vonatkozó felfogásokat: Hobbes, Rousseau, Stahl, Lorenz von Stein, Concha, Albrecht, Gierke, Hänel, Zietelmann, Bernatzik, Michoud és Hauriou tanait ismerteti s ezeket kritikai vizsgálatnak veti alá.

Rátér azután a kérdés érdemének tárgyalására, annak megállapítására, minő pszichikai folyamatok mennek végbe az emberi összességben s itt mindennek előtt azt a kérdést veti fel, hol van a határ-

vonala a tisztán egyéni lelki jelenségek, amelyek ugyancsak társadalmi produktumok, s a szorosabb értelemben vett társadalmi, de végső sorban szintén egyéneknél jelentkező összlélektani jelenségek között? Éles határvonal – mint megállapítja – itt nem is vonható; az átmenetek nagy sora vezet észrevétlenül az ű. n. egyéni léleknyilvánulásoktól a kollektív lelki jelenségekhez.

Ami már most az új, az egyes egyének lelki életétől különböző lelkijelenségeket illeti – mondja, – úgy ezek két típusát ismerjük: az organizált és a nem organizált összhatásokat. Az utóbbiaknál az átalakítás nagyjában egyformán érvényesül minden egyénben, az egyeseknél differenciálódás nem fordul elő; az elsőkénél az összesség egyes részeire – a szervekre – hat s ezek útján alakulnak ki speciális lelki jelenségek.

Ami a nem organizált alakulatokat illeti, úgy azt tapasztaljuk – mondja, – hogy bizonyos körülmények között a tömegben oly lelki jelenségek állnak elő, melyek különböznek a tömeget alkotó egyesektől, azok egyszerű sommázásától, sőt átlagától is. Új karakterek alakulnak ki benne. A tömegben az egyes alacsonyabbrendűvé, primitívebbé válik. Közös alapja a tömeg jelenségeinek a gátló szerkezet bénult működése. Innen vadsága, kegyetlensége, lelkesedése, nagylelkűsége, sokszop hősiessége, és ami evvel jár, az öntudatos momentumok itt háttérbe szorulnak az öntudatlanok mellett.

Az egyén átalakulásának egyik oka, hogy az egyén a tömegben sokkal nagyobb, sokkor legyőzhetetlen erőt érez; meggyengül vagy megszűnik a felelősség érzete. A restelkedés érzete hiányozni fog. Az egyén szokatlan fizikai hatások alatt áll; mozgásában, szabad látókörében korlátolva lesz. Mindez szorongó érzést kelt benne, mi izgatottá teszi, gyorsan reagálóvá; a reakcióbeli készség mindinkább növekszik, a tömeg alaphangulatává válik. A lelki emóciók által kiváltani szokott motorikus ingerek hangos beszédben, kiáltásokban nyernek lefolyást, amiknek megint új izgalomgerjesztő hatásuk van s így lecsillapodás helyett az inger fokozását eredményezik.

A másik jelentős körülmény a látókör szűkülése. Az emberek egymástól a kilátást elveszik. Ez az állapot a szemet szokatlan közelítésre való beillesztésre kényszeríti, elfárasztja az agyat és szuggesztív hatásokra, szinte a hipnózis mértékében teszi fogékonnyá. A látásnak ezen gátolása lehetetlenné teszi az impressziók ellenőrzését, minélfogva ezek szinte monomániákus erővel képesek hatni.

Azokat a nagy változásokat, melyeket lélektani tekintetben a tömeg létrehoz, csak az egyén lelki állapotának a másokra gyakorolt hatása által magyarázhatjuk.

A tömeg külön sajátos lelki világánál a legfontosabb előfeltétel bizonyos egyezőség a tömeget alkotó egyesek lelki tartalmában. Az egyezés megvan nemcsak az öntudatlan lelki elemekben, hanem a tudatosokban is.

A tömeg lélektani értelemben tehát akkor fordul elő, amikor és amennyiben a tömeget alkotó egyesek közös vonásokat tüntetnek fel. Leginkább közösek a legprimitívebb s a teng-életivel leginkább összefüggő lelki jelenségek s így legtöbbször ezek fognak uralomra jutni a tömegben.

De hogyan emelkednek ki az ember legkülönbözőbb elemekből összetett lelki világából éppen az egyező elemek? Itt elsősorban az utánzás játszik nagy szerepet. Hogyan érvényesül már most az utánzás a tömegben? Az utánzás bekövetkezése két tényezőtől függ. Először a benyomás intenzitásától, másodsor az utánzásra hivatottaknak lelki dispoziációjától. A tömeg különös lelki állapota már most annyiban fog nyilvánulni, amennyiben a tömeg homogén. Az erős benyomás pedig az asszociáció segítségével hat. Az intenzitás a visszahatás¹- által nő. Utánzás folytán az intenzitás progresszive emelkedik.

Ezek a nagy intenzitású benyomások azután lehetővé teszik a tömegben szereplő egyesek egész lelki állapotának, karakterének *ad hoc* megváltoztatását. Tehát *in ultima analysi* az egyén s minden egyén, átalakul azáltal, hogy tömegben van, s mindaddig, míg a tömegben van.

A kollektív lélek kutatásánál azonban nem csupán a tömeg, hanem a szervezett emberi kapcsolatok is vizsgálandók. A szervezkedés itt is azt jelenti, hogy egésznek bizonyos részei az egésztől föltételezetten különleges működést végeznek az egész számára, vagyis olyat, mely az egész egyéb működésének feltételéül szolgál. Az emberi kapcsolatok szervezetét vizsgálván, azt a közös vonást találjuk berendezésükben, hogy azok az összesség, vagy annak hatóképes elemei részéről jövő hatások elfogására, az összességet érdekelhető jelenségek felismerésére, s mindenek- alapján való cselekvésre tétetnek képesekké.

Már az alapszavakat a tagok összessége állapítja meg. A közgyűléseken a tagok tudatbeli és érzelmi kvalitásai lesznek azután határozók a végeredményre; anélkül, hogy az puszta és egyszerű összege vagy különbözete lenne az egyesek e tárgyban táplált nézeteinek és érzelmeinek. Még akkor is, mikor egyén uralkodik a gyűlésen, az ott jelenlevő tudat- és érzelemegységek interferenciája alkotja meg a végeredményt, részben azért, mért a domináns személyiség irányító volta már a gyűlési tagok tudat- és érzelem tartalmából következik s attól függő, részben, mert az uralkodó egyén tudatosan, de öntudatlanul is a többiek hatása alatt áll. Egy további lépés a szervek megtétele. Mindebben az összesség által meghatározott s adott lelki jelenségek jelentkeznek. Így már magában a szerv konkrét megtételében azon lelki tényezők s azok iránya jut kifejezésre, melyek az összességben dominánsak. A szervképpen működő egyén lelki tartalmának átalakítása pedig azáltal történik, hogy ő magában többféle tudat és öntudatalanyt egyesít.

Ezenkívül öntudatlan hatások is szerepelnek. Az egyén félretolása és a „szervnek” helyébe lépése annál nagyobb mértékben fog előállani, minél inkább szolgálnak az intézmények arra, hogy a vonatkozó tények a szervre hassanak. Ilyen tények lehetnek az odatartozó objektív momentumok, de lehetnek szubjektív mozzanatok is, t. i. azoknak véleménye, kívánsága, kik az Összességhez tartoznak. Objektív momentum az, hogy az egyén szervvé tétetvén megkapja mindazokat az információkat, melyek az összességre, illetve az ő szervi minőségére vonatkoznak. A szerv ezenkívül eljárásában szabályokhoz van kötve, mely szabályokban az összesség felfogása nyer kifejezést.

Az akaratnál s a cselekvésnél azonban a képzettartalom is csak az érzelmek, helyesebben az affektusok útján szerepel. Miután pedig a szerv képzettartalma az összesség által dolgoztatik ki, bizonyos fentartással mondhatjuk, hogy az érzelmek és affektusok, melyek így, ez alapon, a szervben keletkeznek, szintén az összesség hatásának eredményei. Az érzésnél és cselekvésnél az egyéni öntudatlan momentumok nagyobb szerepet játszanak, mint a képzettartalom kialakításánál. A cselekvésnél ezenkívül fontossággal bírnak azok az érzelmek is, melyek a szervi állás folytán állanak elő. Dicséret és gáncs itt is hatással lesznek. Mindezekhez hozzáveendő még a szervnél szervi állásánál fogva előállott egynémely lelki dispozició: így a felelősségérzet, az ambíció. Egy további faktor még, mely őt az összesség részéről jövő legerősebb ráhatások irányában való cselekvésre fogja hajtani, a magánegyéninek bizonyos belejátszása. Szervi állásának, a hatalom, alkotások stb. gyönyörözésének állandó előfordulása szintén a legerősebb hatás irányában való működésre, vagyis, mi ezzel egyet jelent, a különböző irányok között azok erőirányában való kompromisszumot jelentő eljárásra készítetik.

Összefoglalva már most látjuk:

1. hogy az összesség tudatának és akaratának kiképzésére szolgáló szervnek ilyen vagy amolyan minőségű egyén, az összességben ható és érvényesülő erők eredőjekép tétetik meg;

2. hogy az ilyen egyén szervi mivoltánál fogva (felelősségből, ambícióból stb. folyó) új vagy fokozott érzelmekkel telítődik meg s ily irányban átalakul;

3. ezzel kapcsolatban a szociális létre alkalmas ember lelki fegyelmezettségével képes adott működések alkalmával magánegyéniségét kitevő képzetkörét s kisebb mértékben érzelmi tartalmát is tudatából kizárni;

4. szervi mivoltánál fogva oly helyzetbe jut, hogy az összességre vonatkozó jelenségek lehető teljességgel jutnak tudatába s így az előbbi pontban említettre való tekintettel képes tudatát majdnem kizárólag az összességre vonatkozó képzetekkel megtölteni;

5. a képzettartalom feldolgozása (ítéletek stb.) s ebből folyólag való érzelemalakítás, meg azonkívül is érzelemkialakítás, benne az összesség különböző részeiről jövő reáhatások túlnyomó részvételével és hatása alatt történik.

Látjuk tehát, hogy mikor az egyén mint az összességi tudat vagy akarat szerve szerepel, működése a közösség részéről jövő lelki hatásoknak és a közösséget érintő viszonyok ismeretének eredménye, a szerv egyéni lelki képességei és sajátságai szerint feldolgozva. Már most a közösség legkevesebb ügye lesz közvetlenül egy egyéni szerv által végezve, hanem többeknek együttműködése, egymáshatása útján, ahol s amikor az összességi hatások, melyek egy-egy szervet érnek, sokszorosan komplikálódva érvényesülnek s hoznak ki eredményt, amely eredmény tehát még inkább eltávolodik egy-egy egyén magán, egyéni lelki tartalmától.

Ha már most az organizált összességekben előállott lelki jelenségeket a tömegnél megvizsgáltakkal összehasonlítjuk, azt a lényeges

különbséget találjuk, hogy míg a tömegnél minden egyes átalakítódik s ezen átalakított egyesek lelki megnyilvánulásainak összeadása teszi azt ki, amit a tömeg- lelki nyilvánulásának nevezünk, addig az organizált összességekben az egész részéről jövő hatások eredményeképp oly lelki hatáseredmények jönnek létre, melyek az egészet kitevő egyének egyénenkénti lelki tartalmától különböznek, azzal nem esnek egybe. A tömeg átalakított egyesek összege a szervezett összesség lelki élete egyesek hatásaiból előállott külön lelki eredmény. Nemcsak az ú. n. önkéntelen (természetes) kapcsolatok bírnak ily jelleggel, hanem az önkéntesek is. És nem a kapcsolat szándékos és öntudatos, mondjuk, mesterséges volta teszi ezeket kevésbé jellegzetesen önálló lelki étellel bírókká, hanem, hogy éppen önkéntességükönél fogva kevésbé állandók.

Felveti azután Jászi a kérdést: v a n-e k o l l e k t í v lélek?

Sok egyén „tömegben” oly jelenségeket produkál, melyek csak annál fogva állanak elő, mert az egyének tömegben vannak: e lelki jelenségeket tehát az egyes embereknek az a összehalmozódása idézi elő, amit tömegnek nevezünk. Láttuk azután – mondja, – hogy bizonyos szervezkedés mellett is embercsoportokban különleges tudati és akarati jelenségek merülnek fel, melyek az egyesekével nem esnek egybe. Kérdés már most, hogy az összességekben lefolyó lelki proceszusok mennyiben mondhatók egy külön lélek, az összesség lelke megnyilvánulásának?

Ha a lélektani jelenségeket a fiziológiai jelenségekkel párhuzamos, azoktól el nem szakadó folyamatoknak tekintjük, akkor nincs lényeges különbség az idegtömegek egymásra hatása által előálló s a külön idegcsoportok (emberi egyének) és így külön lelki életek, állandó egymásra hatása által létre jött folyamatok között.

Amiért mi egy emberi egyén lelki világát inkább vagyunk mégis hajlandók egységnek tekinteni, mint egy összességét, annak oka az egyéni psyche látszólag nagyobb állandóságában rejlik. Az ember-összességnek nagyobb lazasága s múló volta inkább csak látszólagos: azon alapszik, hogy ezek szétválása elképzelhető. Pedig az ember-összességek sokkal állandóbbak, mint az egyének és azon lelki tartalom, mely bennök kidolgozódik, jellegére legalább is oly állandó, mint az egyéni psyche lelki tartalma. Sohasem szabad feledni, hogy az egyén lelki élete is Összetétel, hanem azt is figyelembe kell venni, hogy az ilyen lelki kapcsolódás szoros összefüggésben van a lelki élet fiziológiai substratumának megfelelő kapcsolódásával. Már most egészen így áll a dolog némely összességnél is. A szervezés nem egyéb mint hatásviszonyok elrendezése s minél állandóbb a szervezés, annál állandóbb lesz az összesség lelki életének tartalma.

Hogy az összességben előforduló lelki jelenségek változatosabbak, különbözőbbek és reájok nézve oly lélektan, mint az egyéninél, meg nem állapítható, ennek okát főképp a szervezés különböző módjainak és fokainak lehetőségében kell keresni. Ez azonban nem lényeges különbség; de meg a lelki élet terén a berendezések, összetevődések elég nagy változatosságát (állatoknál, gyermeknél) látjuk s mégis mindezt közösen lelkiéletnek minősítjük. Ugy látszik, hogy a

fizikai substratumnak egységképp való jelentkezése és felfogása az, 91 ami azoknak megadatja, az emberösszességektől megtagadtatja, a külön lelkiélet elismerését. Az állandó – viszonylag egyforma – erő egymásrahatást és lefolyást megtaláljuk úgy az egyénnél, mint az összességnél. És ehhez az ú. n. fizikai összekapcsolódás nem szükséges, sem az erő, a hatás átviteléhez, sem az állandósághoz. A fizikai összefüggés különben relatív. Az egyén fogalma sem egyszerű kérdés. Absztrakté véve egység csak az oszthatlan volna: az atom; minden másnak egységképp felfogása lelki életünk ténye: szubjektív egységek. Ily összefoglalást különböző alapon végzünk. Minden egység, amit annak tartunk, csak abból áll, hogy bizonyos elemek összetevődnek, egymásra hatásuk folytán új eredményeket hoznak létre, melyek ezek összetevődése megszűntével szintén megszűnnek. Csakis a kapcsolat állandósága az, mi bennünk az individuum, az egység fogalmát kelti.

Mindezekből az következik, hogy ha az emberösszesség eléggé állandó szervezetű, épp oly vagy még állandóbb jellegű lelki jelenségeket látunk benne, mint az egyénben. És ha lelki élet folyamatait nézzük, a szervezett emberösszességben éppen olyanokat találunk, mint az egyéneknben, csakhogy ott az összetevődés magasabb fokú.

Hogy a szervezett összesség különálló lelki egység, mutatja lelki tekintetben mutatkozó irritabilitása és spontaneitása is, mely nála épp úgy meg van, mint az egyénnél. Benső ingerekre ezek is működést fejtenek ki (a kormányzatban) s külső behatásra egészen sajátlagos módon reagálnak.

Egységnek véve az összesség lelki működését, nehézség már most abban áll: az összességi lelki jelenségek egyéni lelki jelenségek útján s összetevődéséből állván elő, meg kell állapítani, hol kezdődik az összességi lelki jelenség az egyéni psychek jelenségei közepette. Mert nem minden egyéni pszichikai mozzanat egyszersmind összességi is. De amint az egyénnél nem lesz minden fizikai behatás, mert nem percipiáltatik, érzetté és érzéssé, éppen úgy nem minden benyomás, érzet, képzet, érzés és akarat, mely az egyesben kél, lesz egyszersmind az összesség érzete vagy érzése s jut az összességben tudatra; de azért az egész lelki diszpozícióit módosítók, az összérzést befolyásoló lesznek ezek is, mint az egyesre történő fizikai és kémiai hatások. Így az összesség elégedetlensége különböző érzeteken alapul, azokból alakul ki. Ezenkívül az egyesben előforduló tudattartalom minemúsége előidézi az összesség formális lelki működésének ilyen vagy amolyan jellegét; tehát az egyéni tudatos az összességben mint öntudatlan jellegű hatás szerepel. A tömegben is az egyesek is mind tudatos mozgást végeznek, az eredmény itt koordináció hiányában azonban nem tudatos; éppen így a szervezett összességekben az egyesben fellépő tudattartalomnak, képzeteknek, érzelmeknek igen nagy intenzitásúaknak kell lenni, vagy nagy vezetőképességgel bíró ponton kell fellépni, hogy az egészre tudatossá váljanak.

Mi már most a tudat? A tudat lélektani alakulatok (képzetek, érzelmek, affektusok, akarati folyamatok) összefüggése; az

összességre nézve is a lelki jelenségek összefüggése teszi ki annak tudatát.

Az összefüggésről kétféle alapon szerezhetünk tudomást. Az alanyi érzés, vagyis a tudat tudata alapján, amelyet szigorúan véve mindenki csak magára nézve állapíthat meg: azután objektíve, az illető tudatalany cselekvései által, ezekből a tudatra következtetve. Az alanyi érzés, a tudatérzés útján, sem állatokra, sem ember-összes ségekre nézve nem állapíthatjuk meg a tudat létét. Ezt a processzust csak objektíve, körülményeiből s hatásaiból ismerhetjük meg. Az összefüggést az emlékezet teszi lehetővé. Ennélfogva a tudat objektív ismérvéül azt állíthatjuk fel, hogy valamely lény mozgásai meghatározásánál az emlékezet szerepel-e? Csak ha az egyéni tudatok oly organizációja áll elő, melyben az összességnek, bár különböző mértékű és fokú, behatása alatt tudattartalom alakíttatik ki valamely, vagy egyszerre több agyvelőben s ezen organizáció ezen s az egészre kiható mozgásbeli reakciót tesz lehetővé és biztosít, akkor objektív ismérvek alapján ott tudatot és pedig összességi tudatot kell konstatálnunk.

Némelyek az összességek lelki egységét és tudatát azon az alapon akarják megállapítani, hogy az embernél is az érzés decentralizálva van az egész testben s így itt sem oly egységes a lelki élet s ennélfogva az egyén s a társadalom lelki egysége között a különbség nem oly nagy. Hegedűs Lóránt *A szociológia sarktétele* című művében (72.1.) a társadalmi öntudatot úgy határozza meg, hogy az „nem egyéb, mint azon viszonyoknak az összessége, amelyek egyazon társadalomban levő egyének közt, együttélésük következtében kifejlődtek”. E felfogást támogatja az egyéni pszichológia. analógiájával, ahol az öntudat szintén nem más, mint az egyugyanazon szervezetben jelentkező pszichikai viszonyok egybekapcsolódása. Ámde az egyéni öntudat nem az egyéni szervezet összes alkatelemének egységesítése; hasonlóképp nem azonos az a szervezett összességeknel sem. Társadalmi tudattartalmat Jászi csak abban lát, ami a társadalmi összességi akaratkak lelki elemei között szerepel.

A társadalom egyéneinek mindenféle viszonylata eszerint nem tartozik bele a társadalom tudatába, épp oly kevéssé, mint az egyéni szervezet egyes részeinek igen sok kapcsolódása és egymásrahatása pl. a vegetatív funkciók egy része. A tudat érzelmi részét azonban ezek is színezik.

A tudatot oly lélektani momentumok, érzetek, érzelmek összekapcsolódásai teszik ki, melyek az egészre vonatkoznak, az egészéi, vagyis oly ponton, oly szervben jelentkeznek, mely összességi és éppen szervi mivoltánál fogva összességi hatások vételére és továbbítására képes. Csak amennyiben mind központibb szerveket ér egy benyomás, fogjuk azt (az összességre nézve) tudatosnak és pedig az említett körülményeknek különböző fokban meglétele szerint tudatosnak minősíteni. A tudatosság különböző foka egyébiránt az egyéni pszichológiában is szerepel.

A kérdésre: hol székel az összesség! tudat? így válaszol: objektíve ott, hol s amely ponton az összesség részéről jövő hatások összességi cselekvések motívumaivá tétetnek. Rendszerint nem lehet egy embert ilyennek ideállítani, mert legtöbbször többek együttműködése, együttthatása fogja ezt megteremteni, de el lehet képzelni egy embert is, ki azután megfelelné az egyes öntudati szervének (thalamusának); s ha az egyénnél a tudat alatti elemek nem gátolják azt, hogy egyéni lelki életéről, tudatról beszéljünk, nem zárhatjuk ki az összességi lelki élet és tudat feltételezését, nem a tudat szerve által létesített összességi folyamatoknál se.

Az összességi tudat kérdésétől külön áll az összességi én tudatának (a szoros értelemben vett öntudatnak) a kérdése. Tudatos életünk legnagyobb részében az „én” tudatra nem jut. Csak a reflektálás, bölcselkedés vagy egyéniségünk megtámadása esetében kerü ez az érzés vagy képzet, az „én”, appercepciónk körébe. A lelki élmények összekapcsolódása rendszerint öntudatlan (vagyis nem vonatkoztatik az „énre”). És így a tudatos lelki élet folyik azon alanyi érzés tudatban léte nélkül, hogy ezt é η gondolom, é η cselekszem. Ennélfogva ily tudatos lelki élet a társadalomnál is elképzelhető az én érzés világos apperceptiója nélkül is. De ettől eltekintve, amennyire az öntudat meglételének felismerésénél az alanyi érzéstől, azon érzéstől, mely a különböző lelki (különösen akarati) folyamatokat egységbe foglalja s tulajdonképpen az „ént” kiteszi, abstrahálni lehet, az összes objektív ismérvek itt is egy összességi én tudat megléte mellett bizonyítanak.

Az öntudat csak fokozatosan fejlődik ki a kis gyermeknél, épp úgy egy kezdetleges szervezetű összességnél. Az én képzete emellett többféle stádiumban levő lehet. Az egység, az összetétel nem abszolút, haftem mindég relatív. Ez különösen az öntudati élet elején látszik, így van ez az együttélő embercsoportban is, míg a közösségi szervezkedés a kellő fokot el nem éri. És amint az egyénnél is a folytonos tevékenység emléke alapítja meg az én képzetét s erősíti, úgy az Összességnél is a történelem eredményezi azt. Hogy a fejlett emberösszességeknél az egészre vonatkozó én képzete megvan, az kétségtelen. Ezen egyéni agyvelők bizonyos összekapcsolódása, egymásra hatásképességük oly eredményt hoz létre, mely hasonló jellegű az egyéni psychékben előálló összetevődésekkel.

Es miután ez összetevődéseket külön az egyén lelki életének nevezzük és tartjuk, épp oly jogosultsággal kell azt az inter-individuális összetevődést az összesség lelki életének s lelki életjelenségeinek minősítenünk, mint aminővel az intercellularis összetevődést egységnek, az egyén lelki életének tarthatjuk. Igazolja ezt az, hogy ezen egymásrahatás és egymással kapcsolatban létei lélektani eredményei az egésznek oly mozgását, oly cselekvését hozzák létre, melynek intellektuális motívumai közt az összességnek, mint egységnek képzetét s az arra vonatkoztatott érzelmeket, affektusokat találjuk. S minél fejlettebb, tökéletesebb az összműködés, annál tisztábban válik ki, mint ez összehatások eredménye, mint az összességi működések motívumai közt szereplő összefoglaló, s az egyesektől annál inkább külön vált ö s s z e s s é g i é n.

Mint az előzőkben látjuk, Jászi a társadalmi tudatot – annak objektív oldalát tekintve – ott látja fenforogni, ahol az összességi cselekedeteket az emlékezet irányítja. Szerinte ez jelentkeznék a tudat kritériuma gyanánt. Biztos ismérvként azonban e jelenség alig tekinthető; hisz a reprodukció automatikus is lehet. A lelki világban nevezetesen beidegzett és tudatos emlékezetet különböztetünk meg s e két állapot között a kívülről szemlélő különbséget tenni nem tud. Ugyanez az eset a kollektív pszichológiai jelenségeknél; itt is fordulhatnak elő esetek, midőn a cselekvések automatikus kapcsolódása az emlékezet látszatát kelti a szemlélőben, holott az nem forog fenn. A nyilvánosság, az elterjedtség momentuma, az összesség tudatának megállapításánál alig mellőzhető, oly jelenségeknek fellépte tehát, melyek az egészet vagy annak jelentős részét érintik, mozgásba hozzák. A tudat természetesen ennek megfelelőleg fokozatokat mutat, nagyobb változatosságot tüntet fel, mint az egyéni tudat. Az organizálás szerepe itt kétségtelen, de fontossággal az itt nem mint a mozgás faktora bír, hanem azon szempontból jelentős, hogy meghatározza azokat a tényezőket, kiknek tudata az összesség tudatával azonosítható. Ezek tudata természetesen kihatással lesz az összesség cselekvésére. A tudatnak az irányító szervek pusztán tudatára való szorítása azonban túlszűk. A társadalomban igenis fordulhatnak elő jelenségek, melyek mindenkinél megvannak, a nyilvánosság kritériumával bírnak s így tudatosak. Ezt mondja Jászi tulajdonképp a tudatról adott meghatározásában is.

III.

Tudományos működésének tetőpontját *A magyar közigazgatási jog alapvonalai* (1907) című munkájában látjuk. Egyesítve találjuk itt az analízáló működést, a szintetizáló alkotással. Nem pusztán felsorolása e mű a tételes intézkedéseknek, nem is szolgai reprodukciója a külföldi munkáknak, hanem eredeti alkotás, mélyen járó elme fejtegetése»

Munkája úttörő mű. Először alkalmazza ő a jog által kiképzett fogalmakat a közigazgatásra s vizsgálja jogászai szempontból az ott végbemenő folyamatot; igyekszik az anyagot ezek szempontjából feldolgozni. O. Mayer, Presutti ebbeli törekvései csak az impulzust adták azokhoz a fejtegetésekhez, melyeket Jászi oly mesterien kidolgozott.

Mindenekelőtt a közigazgatási tevékenység szociológiai megállapítására törekszik. A kollektív személy cselekvésének elemzése s különösen közigazgatási működésének jellemzése a célja. Reátér azután e működés jogi szabályozásának fejtegetésére s e szabályozásnak nemcsak jellemző vonásait emeli ki, hanem ennek egész folyamatát végig kíséri; a jogi hatás összes módjait tárgyalja.

Közigazgatásnak ő az államnak, törvényhatóságoknak, községeknek céljaik megállapítására és megvalósítására irányuló s az állami jogrendnek alávetett tevékenységét érti. Kifejtve azután a cél által irányított cselekvés fogalmát s a kollektív személyek sajátos jellegét, rátér a közigazgatás szorosabb fogalmának kifejtésére s itt a jogszolgál-

tatás és közigazgatás közötti különbséget hangsúlyozva kiemeli, hogy a közigazgatás a közigazgatási szervek ilyenmű cselekvéseként jelentkezik.

E működésnek egyes folyamatait tárgyalja azután s e tekintetben a kollektív személynél is ugyanazokat a jelenségeket látja, mint amelyek a cselekvésnél az egyes egyénben is előfordulnak. Ez is épp úgy mint az egyén, ingerek (úgy kívülről jövő, mint benne támadó) hatása alatt cselekszik, de míg az egyénnél a processzus pszichológiai folyamat, a kollektív személynél az emberről-emberre történő hatás folytán jön az létre. így támad a kollektív személyben az elhatározás. Egy-séges, bár különböző, mozgások által történik az elhatározás meg-valósulása is, s végül maga a cselekvés a kollektív személynél mint a parancs közvetlen keresztülvitele jelentkezhet s itt önálló mozzanatként legfeljebb a mozgás pillanatnyi kivitelének helyi s idő-leges körülményei szerepelnek.

Hogy a cselekvés azután eredményes legyen, vagy a) a tudat-alanyoknál, személyeknél kell hatást előidéznie, vagy b) a tudattal nem bíró külvilágra akar hatni. Eszerint a ható eszközök is meg-felelően különbözők lesznek. Az első csoportját a szándékolt ered-ményeknek lélektani ható eszközökkel igyekeznek elsősorban elérni: parancs, tilalom kimondásával s ennek nagyobb sikert biztosítandó, hozzá fűzött fenyegetésekkel, büntetések kilátásba helyezésével. A tudat-talan világgal szemben a legkülönbözőbb fizikai erőkifejtések alkal-mazásában áll a végeredmény létesítése.

Ezeket a cselekvéseket az állam szervei által végzi s itt az egyes szervek ráhatásának eszközei lélektanilag ugyanazok, mint álta-lában aminő a ráhatás a közigazgatásnál. Ezenkívül az állam meg-toldhatja szerveit más ható eszközökkel, midőn pl. napszámokkal töltést épített.

Tekintve a kollektív személyek érdekei különféleségét, a köz-igazgatási működés úgy a feladatok, mint a szervek és az eljárási módok tekintetében nagy differenciákat fog felmutatni. Ennek meg-felelőleg tárgyalja Jászi a közigazgatásnak a) feladatok, b) műkö-dési formák szerinti, c) szervezeti diferenciálódását. Megkülön-böztethető – mondja – végül a közigazgatás d) céljai szerint is, s e szempontból a közigazgatásnak három csoportját ismeri. Van olyan, mely konkrét érdekmegállapítást s annak biztosítására vonat-kozó cselekvényt végez. Ez a cselekvő közigazgatás. Ezenkívül van még kétféle járulékos jellegű közigazgatási tevékenység. Az egyik, mely előre készít motívumokat eljövendő elhatározások számára, szabályokat alkot: ez a szabályozó közigazgatás. A másik, mely a valóságos közigazgatási tevékenységet a célszerűség, a szabály-szerűség szempontjából ellenőrzi részint a felügyelet, részint a szám-vitel, részint a közigazgatási bíróság útján: ez lesz az ellenőrző közigazgatás.

Így boncolja, így részletezi Jászi a közigazgatás működését.

A közigazgatás fenti mozzanatainak kifejtése után tér át „a jog szerepére a közigazgatásban” s itt elsősorban a jog szocio-lógiájáról beszél. Felsorolja mindenekelőtt az emberi cselekvés szabá-

lyait: technikaiak és etikaiak között téve különbséget. Az etikai szabályok körében az erkölcsi, illendőségi és jogi szabályok között különböztet s rátér azután különösen a jogi szabályok fejtegetésére, úgy amint ezek összességükben a tárgyi jogot alkotják. Beszél azután a jog technikájáról, vagyis a jogi parancsadás mineműségéről. Akként történik ez, hogy a jog egy tényállást állít fel s ahhoz parancsot vagy tilalmat fűz. Kifejlődik ezzel egy jogászi gondolkodásmód, egy jogászi fogalomkör. A dolgok itt egy speciális nézőpontból szemléltetnek. Formális ismérvekhez ragaszkodik a jog.

Ami azután a jog hatóerejét illeti, úgy az pszichikai valami, hatása tekintetében kettős folyamatot észlelünk benne. A jog létesülése maga egyrészt egy belső lélektani processzus, megkülönböztetve a külső folyamattól a tulajdonképpeni jogit. A jog létesülése, amint egyrészt az emberi lélekben lefolyó, úgy másrészt, mint a legtöbb ilyen, az embert érdeklő s máskülönben is arra alkalmas jelenség, jogilag is szabályozható.

Nézzük már most – kérdi – hogy folyik le a jogszabály érvényesülése? Minden jogszabályban körül van írva a tényállás, melynek előállása esetén valaminek tevése vagy abbahagyása parancsoltatik. Azután sokszor az is megvan állapítva benne, hogy amennyiben pedig ez a parancs nem követtetik, következménye ez meg ez legyen. Az általános váz tehát ez: Ilyen és ilyen körülmények között (tényállás), így és így kell eljárni (rendelkezés), ha nem így járnak el, ez és ez történjék (szankció). Legtöbb jogszabályban tehát alattomban vagy kifejezetten két parancs foglaltatik: a rendelkezésben foglalt és ha az nem teljesülne, a szankcióban foglalt. A rendelkezésben foglalt parancs azon jogalanyhoz vagy szervhez van intézve, akitől a tényállás folytán a megkívántató cselekvést, magatartást az állam kívánja. A szankcióban foglalt parancs pedig az állami szervhez intéztetik.

Reátér azután különösen a szentesítés elemzésére és csakis ott lát szankciót, hol egy jogszabállyal egy jogalany vagy egy szerv cselekvését, vagy cselekvéstől való tartózkodását akarja megparancsolni az állam.

Az objektív jog érdekvédelem. Ezen érdek érvényesítésének lehetősége az alanyi jog. A jog a személyek közötti viszonyokat rendez: így támad a jogviszony, mely ha tartalma közhatalom gyakorlására vonatkozik, közjogi viszony lesz. E körön belül is alanyi és tárgyi közjoggal találkozunk. S ennek keretén belül azon szabályok, melyek által az állam konkrét céljai megállapíthatnak s azok elérésére vonatkozó tevékenység szabályoztatik, lesz a közigazgatási jog. A közigazgatás önkötöttsége, jogi korlátozása ez, mely a politikai szabadság egyik védő-eszközeként jelentkezik.

A végrehajtó hatalom, jogi megkötöttsége szempontjából, közép-helyet foglal el a törvényhozói és a bírói között. Míg az elsónél csak tényleges és etikai kötöttségek és korlátozások vannak, jogi nincs, az utóbbi pedig, formailag és tartalmilag is, a legszorosabb jogi megkötöttségben van, addig a végrehajtó hatalom sokféle jogi

megkötöttségek és korlátok között bár, de a jogilag szabad elhatározások és cselekvések hosszú sorát végzi.

A végrehajtó hatalom tehát sokféleképp lehet jogilag megkötve. Megkötheti az objektív jog és megköthetik a végrehajtó hatalom által létesített jogviszonyok: ami azután úgy jelentkezik, mint a jogforrások és a jogügyletek által való megkötöttség. így hát megkötheti törvény, szokásjog, rendelet, szabályrendelet és a saját jogügyleti cselekménye (magánjogi cselekmény vagy közigazgatási aktus), végre bírósági aktusok. Ezeket azután egyenként vizsgálja, de különösen a közigazgatási aktussal foglalkozik.

A II-ik részben a közigazgatás szervezetére tér át, míg a III-ik részben a közszolgálat jogát tárgyalja. Ez az első kötet tartalma. A második kötet a közigazgatási folyamatoknak jogi szabályozásával foglalkoznék, míg a harmadik a közigazgatás feladatait tárgyalta volna. E kötetek megírására – a magyar tudomány nagy veszteségére – ideje már nem maradt.

IV.

Jászi tudományos működése a boncoló, analizáló elme fényes érvényesülése által tűnik ki. Képes megtenni a legfinomabb megkülönböztetéseket, észreveszi a leghalványabb nuance-okat s éles logikai következetességgel végig követi a gondolatokat s éri el meglepő eredményeit. Még ott is, hol konstruálni akar, mint a *Kollektív lélek* című tanulmányában, *Közigazgatási jog* című munkájában, még ott is fő nála a megkülönböztetés s csak az így választott elemekből összetéve alakul ki az egész. Ezért tér el tárgyalása a közjogi műveketől; ezért helyezi ő a fősúlyt a közigazgatási jog általános tanaira. Nem adatokat akart ő gyűjteni, nem részleteket nyújtani, hanem tárgyát átérteni. Par excellence jogász volt.

Hogy a közjog, különösen a történeti alkotmányok e módszer szerinti tárgyalása nyújt-e megnyugtató eredményt? vita tárgya lehet. A fogalmak tisztázása e körben is feltétlenül szükséges; kétségtelen azonban, hogy a közjog terén oly határozott precíz fogalmi meghatározásokhoz, logikai konstrukciókhoz, mint a magánjogban, jutni nem fogunk. Az érdekek, az érzelmek előtérbe nyomulása, az élet gyors folyása gátolják e téren szigorú kategóriák kialakulását s így kimerítő, határozott fogalmak felállítását.

Míg az analizáló, dogmatikus módszer alkalmazásának helyességét a közjogban kétségbevonhatjuk, annál alkalmasabbnak és megfelelőbbnek kell azt tartanunk a közigazgatási jogban. Jogállam kialakulása, az állami igazgatás körén belül a feltétlen jogbiztonság csakis akkor képzelhető, ha a közigazgatásból is minden a célszerűség mezébe öltözködő önkény kizáratik s az egész anyag jogászilag feldolgoztatván, a fogalmak dogmatikailag tisztáztatván, a közigazgatási működés e szempontok alapján történik.

Midőn Jászi a közigazgatási jognak szigorú dogmatikus átdolgozását, hazánkban először, megkísérelte s a kitűzött feladatot fényesen meg is oldotta, elévülhetetlen érdemeket szerzett magának a hazai jogtudomány körül.

Hogy ő különben nem csupán a dogmatikus feldolgozás iránt bírt érzékkel, de a társadalomban végbemenő pszichikai folyamatok jelentőségét is átértette, mutatják utalásai a pszichológiai folyamatokra *Közigazgatási jogában*, valamint a *Kollektív lélekről* írt tanulmánya. Itt kifejtett tanulmányát vette alapul a *Politikából* tartott akadémiai előadásainál, erre építette egész rendszerét.

V.

Az előzőkben Jászi tudományos működését jellemeztem. Vázolni igyekeztem azt a fejlődésmenetet, melyen ő mint tudós keresztülment; kifejtetni törekedtem felfogását, eszmemenetét, egész tudományos gondolkodásmódját. Kiemeltem, hogy miként tért ő át, az analízáló, boncolgató elme, szintetikus működésre, az igazi produktálásra s teremtett ezen a téren is jelentőst, hozott létre számottevő alkotásokat.

Kiváló volt ő, mint előadó, mint tanár is. Előadását szónoki hév, közvetlenség jellemezte. Megragadta hallgatóságát s magával vitte az okfejtések labirintjain. Nem pedáns felsorolása az anyagnak volt az ő előadása, hanem a tények szemléltetése, azoknak példákkal illusztrálása. De azért sohasem a felszínen mozgott; mindig mélyen szántott.

Előadása ezen szabatosságának tanúi lehettünk mi is, úgy Jogászegyleti felolvasásában, hol a Pragmatika szankció tárgyalásán kívül a Jogi oktatás reformja körüli vitában is felszólalt, a Deák Ferenc születése százados évfordulója alkalmából tartott emlékbeszéde meghallgatásánál, mint a debreceni Társadalomtudományi Társaságban tartott megnyitó beszéde alkalmával.

A tudomány szuverenitásának, a tanszék szabadságának hirdetője volt ő, amint felfogását a debreceni főiskolán, 1908-ban tartott igazgatói megnyitó-beszédében ki is fejtette. Ráutal ez értekezésben arra, hogy a tudomány tökéletességének egyik fokmérője az, mennyire vagyunk képesek általa a jövőt megállapítani. Minél teljesebb tehát tudásunk, annál helyesebb célokat fogunk kitűzni, a jelenségeket annál helyesebben tudjuk értékelni s annál megfelelőbb eljárásokat tudunk elérésükre alkalmazni. A legtökéletesebb etikának, de a legtökéletesebb technikának is főfaktora a tudás. Fejlődésünk főtényezője ez. A tudomány művelése ennél fogva elsőrangú társadalmi feladat.

Mily szabadságot biztosítson már most az állam a tudománynak? A tudomány művelése ugyanis sok támadást kelt: hatalmi helyzeteket, előnyöket fenyegethet. Tekintettel azonban arra, hogy a tudomány az egyéni és közösségi fejlődésnek és tökéletesedésnek főfaktora, az államnak a tudomány szabadságát biztosítani kell. E tétel az igaz tudományra feltétlenül áll, kérdés azonban: minő álláspontot foglaljon el az állam a tévtanokkal, téves hypothezisekkel szemben? A válasz erre a következő: A kutatónak kutatásában korlátokat szabni nem lehet; de meg a kész eredmény megítélése sem egyszerű; kitűnően megalapozottnak látszó elméletek taszítottak le trónjukról rövidebb-hosszabb ideig tartó dicsőséges uralkodás után. Ha a tudományos igazságok ezen változandóságát

felismerjük, nem lesz módunkban hiteles hatósági elválasztóvonalat húzni igazi és nem igazi tudomány között, hanem minden emberi véleményt reá kell bízni arra a nagy rostára, melyet úgy hívnak, hogy a vélemények szabad versenye.

Míg tehát a tudomány szabadsága biztosítandó, nem oly feltétlennek látszik a tanítás szabadsága.

A tudomány sok tételének igazsága ugyanis vita tárgya; ezek tekintetében az emberek pártokra, csoportokra szakadnak. Minden csoport a maga igazságát védi s jogosan igyekszik azt a véleményt másokba átplántálni is. Ilyen csoportigazságok tanítására lesznek a tanítók alkalmazva s így itt a tanszék szabadságáról általában beszélni nem lehet. Nyilvánvaló azonban, hogy ezáltal az a nagy érdek, mely a tudomány szabadságához fűződik, veszélyeztetve lesz. A tudomány szabad művelésének nagy érdekei pedig megkívánják, hogy a tudományos kutatás nagy eredményei szabadon közzétethessenek. Felveti tehát a kérdést: miként lehet e két érdeket összeegyeztetni? Akként – mondja – egyrészt, hogy minden csoport számára a szabadság, hogy taníttathasson, bizossítassék, másodsor azáltal, ha az állam vagy védelme alatt bármily hatalmas csoport, belátván a tudományfejlesztés magas érdekét, mely csakis teljes szabadsággal történhetik, a tudomány fejlesztését külön közösségi feladatnak ismeri el, és állapítja meg. Megteszi tehát ezt egyrészt külön tudományos intézetek felállításával, mint amilyen az Institut Solvay Brüsszelben a társadalmi tudományok kutatói számára; megteszi másfelől tisztán tudományos iskolák felállításával, amelyekből nem kíván egyebet, mint az igazság kutatását minden mellétekintet nélkül. Ma ilyeneknek kell tekintenünk az egyetemeket s a vele tanításra egyenrangú más főiskolákat. Az egyetem tanárai a holnap munkásai legyenek, kik magas vártaájukból megláthassák a kelő új csillagokat s ne féljenek attól, hogy a tömeg, mely lent még nem lát semmit, megkövezzé őket.

Jászi teljes jellemzését azonban nem adnám, ha őt csak mint tudóst, mint tanárt, mint előadót rajzolnám.

Nem csak tudós volt ő, hanem kivált mint férfi a többiek sorából. Az önálló, a határozott egyéniség alkotta jellemét; tántoríthatatlan meggyőződés jellemezte egyéniségét. Tekintet nélkül a következményekre, közvetlenül az egyetemi tanárok kinevezése előtt vált ki a szabadelvű pártból, midőn a választójogra vonatkozólag más álláspontot foglalt el, mint amely az új törvényben kifejezést nyert.

Politikai téren eljárását a feltétlen következetesség, a konzequentiák szigorú levonása jellemezte. Családi tradíciói, tudományos meggyőződése, határozottan konzervatív felfogása, az 1867-es párt táborába terelték. Tántoríthatatlan híve volt a szabadelvű-, majd a munkapártnak. Magának a pártnak szervezésében itt Debrecenben is jelentős szerepet játszott s elveinek hozott áldozatot, midőn biztosan tudva bukását, a Péterfiai kerületben Thaly Kálmánnal szemben fellépett.

Mint embert legjobban jellemzi az a törekvése, melyet a munkásosztály érdekében kifejtett. Résztvett tanfolyamaikon és nagyrészt ő teremtette meg a debreceni Szabadiskolát. Ő volt, aki a

Népirodát szervezte. De eltekintve ezektől, tagja volt minden humánus egyesületnek, melynek célja és törekvése a munkásosztály helyzetének javítása, jólétének előmozdítása. Családot nem alapított, de a szeretet, mely szívében lakozott, nem apadt ki, kiterjedt mindazokra, kik szegények, elhagyottak voltak.

Ily jellegű volt szereplése az egyházi életben is. Átértve azokat a fontos feladatokat, melyeket az egyház a társadalmi életben teljesít, kért ő részt mint az egyházkerületi közgyűlés tagja, majd mint igazgatósági jegyző e munkában.

Szerette a természetet, vakációit rendszeren arra használta, hogy földrészünk egy-egy szebb részével megismerkedjék. Művészi lélek volt, kit a természet szépségének egy árnyalata érzéketlenül nem hagyott. Benne a festő nemcsak a tájkép változatosságában, a levegő átlátszóságában talált örömet, élvezte ő a színek minden árnyalatát, az alakulatok mindennemű változatait. Ő, ki az ecsetet is mesterien kezelte s ki az általa festett arcképekben nem a vonások pusztá másolására törekedett, hanem vissza is tudta adni a jellemet, a lelket, a természetben is nem a rideg materiát látta, hanem az összhangot, a harmóniát, mely a mindenséget uralja, a jellegzetest, mely az egyéniséget kiemeli.

Akkor dőlt ki, midőn nemzetünk fennállásáért, boldogulásáért véres harcát vívja. Testvéreink, barátaink a harc mezején esnek el, de épp úgy mint ezek, élete utolsó pillanatáig küzdve, a kötelesség mezején harcolva halt meg Jászi Viktor is. Miként amazokat megilleti a dicsőség, a babér, nem kisebb érdemet szerzett reá az, ki kötelessége mellett az utolsó pillanatig kitartott.

Annak gondolata, hogy az, kit a halál körünkből váratlanul elragadott, üres helyet hagy maga után, fájdalommal tölti el szívünket. De ha visszatekintünk a pályára, melyet dicsőségesen befutott, eszünkbe jut, hogy műveket alkotott, melyek értéket képviselnek, melyek tudományunk előbbrevitelét jelentik: szívünk méltóságának érzetével telik meg, mert érezzük, hogy akit eltemettünk, nem vesztettük el végleg.

Az egyetemi tanács kötelességet velt teljesíteni, midőn Jászi Viktor arcképét megfestette. Azt akarta, hogy a kép emlékeztető legyen azon férfú működésére, ki életét a tudománynak szentelte, kiválót is alkotott s kinek halála oly korán hozott gyászt fiatal egyetemünkre. Jelképezze e kép a szellemet, mely szívét betöltötte, a tudásnak, a szeretetnek szellemét.

Példája lelkesíteni fog bennünket, hogy mi is oly nagyot, kiválót teremtsünk, mint aminőt ő alkotott, buzdítani fog, hogy oly lelkes tanárok legyünk, mint aminő ő volt, hogy egész életünket a nemzetnek, az emberiségnek szenteljük, amint azt ő tette.

Kedves elhalt Barátunk! Szeretett Kartársunk! Joggal mondhattad el Te is: *Non omnis moriar!* Nekünk és utódainknak nem halsz Te meg soha. Csak tested, a porhüvely enyészik majd el, vegyül el avval a földdel, melyből lettél, de a művek, melyeket alkottál, a szellem, mely előadásaidat éltette, mely tetteidben megnyilatkozott, élni fog örökké, késői nemzedékekben is!

Jászi Viktor irodalmi munkássága

- Tanulmányok a magyar-horvát közjogi viszony köréből. Budapest, Eggenberger 1897. 268 l.
- A magyar-horvát közjog. Budapesti Napló 1897 szept. 6.
- Fiume. Huszadik Század 1900. I. k. p. 172-183, 251-263.
- Még egyszer a szabadelvű-párt. Kecskeméti Lapok, 1900 június 3.
- Községjegyzői tanfolyamok. Pesti Hírlap. 1900 június 23.
- A Katona-körről. Kecskeméti Friss Újság, 1900 november 14.
- Két magyar közjog. [Kmety és Balog műveinek bírálata.] (A Huszadik Század-tól). Budapest, Politzer 1901. 26 l.
- A Pragmatica Sanctio és a házi törvények. Felolvasás. Budapest, Franklin 1902. 61 l. (Magyar jogászegyl. érték. 206.)
- Országgyűlés, király, miniszterek I., II., III., IV. (Népies előadás.) Kecskeméti Friss Újság, 1902 január 17., 18, 19., 21.
- A királyi udvartartás és az országgyűlés két háza. I., II. (Népies előadás.) Kecskeméti Friss Újság, 1902 január 29 és február 1.
- Az országgyűlés tagjainak kiváltságai. (Népies előadás). Kecskeméti Friss Újság, 1902 február 8.
- A miniszterekről általában. (Népies előadás). Kecskeméti Friss Újság, 1902 február 9.
- Törvényhozás és végrehajtás. (Népies előadás). Kecskeméti Friss Újság, 1902 február 11.
- A király és az országgyűlés befolyása a kormányra. (Népies előadás). Kecskeméti Friss Újság, 1902 február 12.
- Közjogi összeköttetések. (I, II, III.) (Népies előadás). Kecskeméti Friss Újság, 1902 február 13, 14, 15.
- A népért. Kecskeméti Friss Újság 1902 március 15.
- Képkiallítás. Szabadság (Debrecen), 1902 december 3.
- A főudvarnagyi hivatal bíraskodása a királyi ház tagjai fölött. Székfoglaló értekezés. A debreceni ref. főiskola akadémiai tanszakainak évkönyve, 1902/3.
- Cloture és obstructió. Jogállam, II. 1903. 164-170 l.
- Horvát-Szlavon-Dalmátországek. Magyar Jogi Lexikon, IV, 1903.
- Válasz a Pragmatica Sanctio és a házi törvények tárgyában. Budapest, Franklin 1903. 79 l. (Magyar jogászegyl. érték. 28, 3.)
- A hadügyi felségjogokról (I , II.) Budapesti Napló 1903 nov. 9 és 16.
- Deák Ferenc emlékezete. Emlékbeszéd a ref. főiskola emlékünnepeén. A debreceni ref. főiskola akadémiai tanszakainak évkönyve, 1903/4.
- Kollektív lélek. Budapest, Politzer 1904. 75 l. (Huszadik Század könyvtára, 7.)
- Jog és sztrájk. Debreceni Független Újság, 1904 április 19.
- Hadügyi felségjogokról. Jogállam III. 1904.
- A debreceni presbitérium és az egyetem. Debreceni Független Újság, 1904 június 10.
- Házasabálýsértés. Újság, 1904 dec. 24.
- Tömegpszichológia. 1905.

- Programmbeszéd. Szabadság, 1905 január 18.
- Beszélgetések az általános választójogról. Debreceni Független Újság, 1905 október 13.
- Az általános választójog és a helyzet. Debreceni Reggeli Újság. 1905 november 30.
- A munkások. Debreceni Reggeli Újság, 1905 december 8.
- Lelkészképzésnek hiányosságáról. Debreceni Protestáns Lapok, 1905 44. sz.
- Garázdálkodás. Debreceni Reggeli Újság, 1906 május 3.
- A debreceni egyetem. Debreceni Reggeli Újság, 1906 szept. 2., 5.
- Emlékbeszéd, márczius 15. Debrecen 1906.
- Akadémiai internátus Debrecenben, (I., II.). Debreceni Protestáns Lap, 1906 október 16 és 23.
- Debreceni egyetem. Debreceni Protestáns Lapok, 1906. 38. és 39. sz.
- A magyar közigazgatási jog alaponaljai. I. k. Bevezetés. Szervek. Közszolgálat joga. Debrecen, Hegedűs és Sándor 1907. VI, 451 1.
- A házszabálmódosítás. Az Újság, 1908 február 9.
- A tanszék szabadsága. Tanévmegnyitó beszéd a debreceni református főiskolán 1908 szeptember 9-ikén. (Az Akadémia 1908–9. évi értesítőjéből.) Debrecen, Hegedűs és Sándor 1909. 15 1. (és Huszadik Század, XVIIII. k. 1908.)
- Választójog és tömeglélektan. Huszadik Század, 1910. XIX. k. 107–109.
- Az általános választójog. Debreceni Független Újság, 1910 április 23.
- Közdolgok. Debreceni Független Újság, 1912 december 25.